

**ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ БЛАНКЕТНИХ
ДИСПОЗИЦІЙ У ЧИННОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ**

Аналізується досвід використання бланкетних диспозицій у чинному кримінальному законодавстві зарубіжних держав; визначено спільні ознаки із українською законотворчою практикою; вказано на позитивні аспекти в частині використання бланкетних диспозицій.

Ключові слова: бланкетні диспозиції, кримінальне законодавство, зарубіжні держави.

Анализируется опыт использования бланкетных диспозиций в действующем уголовном законодательстве зарубежных государств; определено общие признаки с украинской законотворческой практикой; указано на позитивные аспекты в части использования бланкетных диспозиций.

Ключевые слова: бланкетные диспозиции, уголовное законодательство, зарубежные государства.

The experience of the usage of blanket dispositions in the current criminal legislation of the foreign states is analyzed; general characteristics with Ukrainian legal practice are defined; the positive aspects in the blanket dispositions usage part are emphasized.

Key words: blanket dispositions; criminal legislation; foreign states.

Постановка проблеми. «Аксіомою можна визнати те, що освоєння реальної дійсності неможливе без опанування минулого та іншого досвіду, а останнє – без порівнянь» [1, с. 9]. В частині ж досвіду використання бланкетних диспозицій у чинному кримінальному законодавстві зарубіжних держав таке дослідження є особливо цінним з огляду на неоднозначні оцінки науковців у частині існування інституту бланкетних диспозицій.

Стан дослідження. Деякі аспекти проблеми бланкетних диспозицій в статтях Особливої частини Кримінально кодексу (далі – КК) України розглядали у своїх працях В.О. Гацелюк [2], В.К. Гришук [3; 4], Н.О. Гуторова [5], О.О. Дудоров [6; 7; 8; 9], О.М. Костенко [10], В.О. Навроцький [11, с. 79–80; 12; 13]. Однак, вектор на дослідження, вла-

сне, зарубіжного досвіду використання бланкетних диспозицій у кримінальному законодавстві є лише у праці М.І. Хавронюка [1, с. 634–635].

Метою цієї статті є аналіз закономірностей використання бланкетних диспозицій при формуванні кримінально-правових заборон у чинному кримінальному законодавстві зарубіжних держав; визначення на їх основі переваг національних законотворчих традицій, усунення недоліків у національному кримінальному законодавстві і, врешті, запозичення дієвих правових інститутів, механізмів регулювання, надбаних правовими системами інших держав.

Новизна роботи полягає в тому, що вперше на науковому рівні проаналізовано використання бланкетних диспозицій у чинному кримінальному законодавстві зарубіжних держав; вказано на позитивні аспекти в частині визначення загальних засад кримінальної відповідальності з використанням бланкетних вказівок.

Виклад основних положень. Отже, проаналізуємо досвід використання бланкетних диспозицій у чинному кримінальному законодавстві окремих держав. Для порівняння оберемо КК окремих держав, що входили у Радянський Союз (Російської Федерації [14] (далі – РФ), Республіки Білорусь [15] (далі – Білорусь), Республіки Казахстан [16] (далі – Казахстан), Республіки Азербайджан [17] (далі – Азербайджан), Киргизької Республіки [18] (далі – Киргизстан)). Такий екскурс доречний з огляду на спільність історії, в тому числі правової. Для контрасту ж і повноти дослідження розглянемо правовий досвід використання бланкетних диспозицій у кримінальних законах європейських держав, які є членами Європейського Союзу (Французької Республіки (далі – Франція) [19], Королівства Іспанії [20] (далі – Іспанія), Республіки Польщі [21] (далі – Польща), Федеративної Республіки Німеччини [22] (далі – ФРН), Естонської Республіки [23] (далі – Естонія) (Естонія одночасно є і пострадянською державою)) та які не є членами Європейського Союзу (Республіки Сан-Марино [24] (далі – Сан-Марино), Швейцарської Конфедерації [25] (далі – Швейцарія)); а також неєвропейських держав (Індії [26] та Китайської Народної Республіки [27] (далі – КНР)).

Отже, дослідимо, чи взагалі використовується бланкетний спосіб викладу ознак складів злочинів, якщо так, то щодо якої групи (роду) злочинів. Так, щодо кримінальних законів окремих держав, що входили у Радянський Союз (РФ, Білорусь, Казахстан, Азербайджан, Естонія, Киргизстан), то проведений аналіз показує, що у їх кримінальних законах бланкетні диспозиції використовуються доволі часто (в

середньому десь у 50% статей). При цьому найбільша кількість бланкетних диспозицій, як і в КК України, зосереджена в статтях розділів (глав) кримінальних законів, що передбачають відповідальність за посягання на правовідносини, які характеризуються високим рівнем іншогогалузевої урегульованості. Наприклад, у КК РФ найбільша кількість бланкетних диспозицій у статтях, що передбачають: злочини проти конституційних прав і свобод людини і громадянина (глава 19), в сфері економічної діяльності (глава 22), проти інтересів служби в комерційних і інших організаціях (глава 23), проти здоров'я населення і громадської моральності (глава 25), екологічні злочини (глава 26), проти безпеки руху і експлуатації транспорту (глава 27), проти військової служби (глава 33). У КК Білорусії відповідно у главах, які визначають злочини проти конституційних прав і свобод людини і громадянина (глава 23), проти порядку здійснення економічної діяльності (глава 25), проти екологічної безпеки і природного середовища (глава 26), проти громадської безпеки (глава 27), проти здоров'я населення (глава 29), проти правосуддя (глава 34), військові злочини (глава 37). Своєю чергою, у КК Казахстану найширше бланкетний спосіб викладу ознак складів злочинів використовується в главах, що передбачають злочини проти конституційних та інших прав і свобод людини і громадянина (глава 3), у сфері економічної діяльності (глава 7), проти інтересів служби в комерційних і інших організаціях (глава 8), проти громадської безпеки і громадського порядку (глава 9), проти здоров'я населення і моральності (глава 10), екологічні злочини (глава 11), злочини проти порядку управління (глава 14), військові злочини (глава 16). Не відрізняється в цьому аспекті й правовий досвід Азербайджану. Знову ж таки, найбільша кількість бланкетних диспозицій зустрічається у статтях КК Азербайджану, які передбачають склади злочинів у сферах, що характеризуються значним обсягом правової урегульованості: проти конституційних прав і свобод людини і громадянина (глава 21), в сфері економічної діяльності (глава 24), проти громадської безпеки (глава 25), екологічні злочини (глава 28), злочини проти військової служби (глава 35) тощо.

Таким чином, законотворчі правила і традиції пострадянських держав у частині використання бланкетного способу викладу диспозицій в статтях кримінальних законів, що містять норми забороненої поведінки, суттєво не відрізняється. І така особливість є лише підтвердженням спільних історичних коренів та спільної минулої правової системи, яку М.І. Хавронюк іменує «соціалістичною» [1, с. 13].

Що ж до проаналізованого нами кримінального законодавства європейських держав, то слід зазначити, що, як правило, поряд із КК, діють інші кримінальні законодавчі акти. Наприклад, у Франції станом на 2000 рік кримінальне право нараховувало майже 15000 заборон кримінально-правового характеру [28, с. 237–238]. І це пояснюється не великим обсягом КК Франції, а наявністю численних нормативно-правових актів, що містять такі заборони: Закон про комерційні товариства (1966), Закон про азартні ігри (1985), Військово-кримінальний кодекс Франції (в редакції 1982 року) тощо [1, с. 62]. Отже, кримінально-правова охорона широкого кола правовідносин винесена за межі КК. А тому статей з бланкетними диспозиціями порівняно менше (близько 30%).

У Польщі, поряд із КК, діють, зокрема, Чековий закон (1936), Закон про боротьбу з незаконним виробництвом спирту (1959), Кодекс про податкові злочини (1999), Кодекс про проступки (1971) тощо [1, с. 55] (однак, досліджено було лише КК Польщі). Кількість же статей, в яких містяться бланкетні диспозиції, в Особливій і Військовій частинах КК Польщі приблизно 40%. Така цифра, звичайно, не відображає реального стану використання бланкетних диспозицій, оскільки, наприклад, злочини в сфері економіки, які, зазвичай, передбачають необхідність звернення до іншогогалузевого нормативного матеріалу, винесені в окремі закони.

Що ж до КК Іспанії [20], то цей Кодекс складається зі Вступного розділу, трьох Книг, Додаткових і Перехідних положень. У Вступному розділі зазначається, що Кодексу властиве намагання як до універсальності, так і до стабільності, але існують сфери, у яких через певні особливості чи природу самих об'єктів ця стабільність і усталеність неможливі. До такої сфери належать, наприклад, злочини, пов'язані з контролем за валютними операціями. Постійна зміна економічних умов і нормативних актів, які регулюють ці злочини, вимагає розташовувати кримінально-правові норми в указаних законах і залишити їх поза Кодексом. Тому у таких випадках кримінально-правове регулювання здійснюється спеціальними законами. «Такі спеціальні закони регулюють лише фінансові, валютні, податкові та інші правовідносини, які часто змінюються. Це, зокрема, закони про: злочини, що посягають на свободу слова, зібрань і асоціацій (1980); покарання за незаконне прослуховування телефонних переговорів (1984), боротьбу із збройними бандами та терористичними елементами (1984)» [1, с. 58]. Проте загалом КК Іспанії містить основний масив кримінально-

правових норм, що визначають злочини (Книга 2) і проступки (Книга 3). Таким чином, аналіз КК Іспанії показує, що лише близько 30% складів злочинів сформульовані за допомогою бланкетних диспозицій.

Не є винятком кримінальне законодавство ФРН, яке включає: «а) КК; б) додаткове законодавство (Nebengesetze); в) кримінальне законодавство земель» [1, с. 65]. Так, окремими джерелами законодавства, наприклад, є: Порядок оподаткування (1976), Закон про зовнішні податки (1972), Закон про торгівлю цінними паперами (1998), Закон проти недозволеної конкуренції (1909), Закон про дорожній рух (1952), Закон про подальше спрощення господарського кримінального законодавства (1954) [1, с. 65–66] тощо.

А відповідно до ст. 333 КК Швейцарії загальні приписи цього КК, як правило, застосовуються щодо діянь, які визнаються кримінально караними згідно з іншими федеральними законами тоді, коли останні не містять самостійних приписів. До таких джерел, для прикладу, належить Військово-кримінальний кодекс (1927 року). Крім того, згідно з ч. 1 ст. 335 КК Швейцарії кантони мають право на законотворення в сфері кримінального права, якщо воно не є предметом федерального законотворення. Зокрема, кантони мають право встановлювати кримінально-правові приписи щодо захисту податкового права кантонів (ч. 2 ст. 335 КК Швейцарії).

Отже, очевидно, що велика кількість правовідносин, як правило, найбільш динамічних, таких, що відчутно реагують на економічні та соціальні зміни, включені в окремі закони. Видається, що такий правовий досвід даних держав має, поряд із безсумнівним позитивом, і негативні прояви. До позитивних можна віднести те, що винесення складів злочинів, які характеризуються значним обсягом правової урегульованості і мінливістю, дозволяє більш конкретно, описовим способом визначити всі ознаки відповідних складів злочинів, що, без сумніву, спрощує правозастосування. З іншого боку, прийняття таких кримінальних законів ускладнює нормативну систему злочинів. Крім того, описовий спосіб викладу ознак складів злочинів не забезпечує стабільність законодавства, передбачає необхідність внесення змін відповідно до розвитку, диференціації охоронюваних правовідносин.

Отже, і для високорозвинутих європейських держав використання бланкетних диспозицій в кримінальному законодавстві є відомою законотворчою практикою забезпечення ефективної охорони динамічних правовідносин, врешті, забезпечення системності права, однак кримінально-правова охорона найбільш гнучких до змін

правовідносин забезпечується окремими законами. Видається, що такі спільні правові традиції пояснюються належністю проаналізованих держав до однієї правової сім'ї – континентальної системи права, крім того, членством окремих із них у Європейському Союзі, що, звичайно, передбачає і уніфікацію законодавства.

Особливо цікавим для порівняння є правовий досвід неєвропейських держав (Індії та КНР), які різняться не лише географічною віддаленістю, але й своїми правовими традиціями. Так, проведений аналіз справді засвідчує суттєво інші кількісні показники бланкетних диспозицій в статтях кримінальних законів. Так, в КК Індії – приблизно 25%; у КК КНР – приблизно 40%.

При цьому у КК Індії диспозиції викладені з високим рівнем казуальності (наприклад, ст. 444 передбачає відповідальність за таємне порушення межі чужого будинку між заходом і сходом сонця). Найбільша кількість бланкетних диспозицій у статтях, що передбачають відповідальність за неповагу законної влади посадових осіб (глава X), за неправдиві свідчення і злочини проти правосуддя (глава XI), за злочини проти людського тіла (глава XVI). У главах же, що містять злочини проти виборів (глава IX-A), злочини, які відносяться до монети і державних марок (глава XII), проти народного здоров'я, безпеки, благополуччя і моральності (глава XIV), злочини, що відносяться до документів і торгових знаків і знаків власника (глава XVIII), які об'єктивно, виходячи з специфіки правовідносин, повинні були б формулюватися за допомогою бланкетних диспозицій, насправді таких диспозицій не багато. На відміну ж від усіх вищепроаналізованих кримінальних законів, в КК Індії злочини, які посягають на статеву свободу особи, а також злочини, що відносяться до шлюбу, містять бланкетні диспозиції (наприклад, ст.ст. 366, 366-A, 366-B, 375, 493). Йдеться про вказівку на незаконність статевих зносин, під якими розуміють, зокрема, статеві зносини поза шлюбом. Причини таких відмінностей, очевидно, слід шукати в особливостях і тонкощах культурного та правового розвитку цієї держави.

Далі проаналізуємо, які типові та нетипові лексичні прийоми використовуються у кримінальних законах зарубіжних держав з метою відсилки до іншогогалузевих норм, чи обмежується при цьому допустимий рівень бланкетності. Так, серед поширених і в КК України, в кримінальному законодавстві проаналізованих держав, використовуються, зокрема, такі лексичні вказівки на:

– порушення Конституції держави, конституційний (неконституційний) характер певних ознак складів злочинів (наприклад, ст. 278

КК РФ; ст. 357 КК Білорусії; § 3 ст. 226 КК Польщі; ст.ст. 265, 275, 279 КК Швейцарії; КК ФРН);

– міжнародне право (наприклад, ст. 61(1) КК Естонії; ст.ст. 269, 299 КК Швейцарії; КК Білорусії);

– міжнародні договори держави (наприклад, ст.ст. 355, 356 КК РФ; ст.ст. 158, 159 КК Казахстану);

– порушення загальноєвропейських міжнародних звичаїв (наприклад, ст. 136 КК Польщі; п. 1 § 104 КК ФРН);

– порушення закону (наприклад, ст. 208 КК РФ; ст. 310 КК Казахстану; ст.ст. 158, 279 КК Швейцарії, ст.ст. 223-15, 336-4 КК Франції, КК Індії);

– законодавство (наприклад, ст.ст. 141(1), 191, 253 КК РФ; ст.ст. 213, 218, 284, 327 КК Казахстану);

– норми конкретних нормативно-правових актів і навіть конкретну статтю акта (наприклад, КК Естонії: ст. 120(1) містить посилання на Закон про штучне запліднення і захист ембріона, ст. 133(1) – на ч. 1 ст. 12 Закону про оперативну-розшукову діяльність, ст. 188(8) – на Закон про протидію легалізації (відмиванню) грошей; КК Киргизстану: ст. 146-1 містить посилання на Закон про омбудсмена Киргизької Республіки, ст. 318-1 – на ст. 48 Кримінально-процесуального кодексу Киргизької Республіки; § 85 КК ФРН – на § 33 абзацу 3 Закону про партії; ст. 223-8 КК Франції – на Кодекс законів про охорону здоров'я). Звичайно, що посилання на конкретний нормативно-правовий акт спрощує правозастосування, однак кримінально-правова норма з такого роду посиланням не є гнучкою. А тому видається, що посилання на визначений нормативно-правовий акт доцільне лише у випадку високої стабільності та незмінності акта, наприклад, Конституції, як це має місце у КК України. В інших же випадках обґрунтовано вказувати юридичну силу і (або) лише галузеву приналежність акта, що застосовується для конкретизації змісту бланкетної диспозиції;

– порушення правових приписів конкретного органу (наприклад, ст. 244 КК Білорусії – невиконання приписів антимонopolьних органів; ст.ст. 591, 596 КК Іспанії – нормативно-правові акти уряду; §106 б КК ФРН – розпорядження, яке видає Законодавчий орган Федерації чи Землі або Президент; ст. 226-3 – декрет Державної ради). Принагідно зазначимо, що в КК України є лише одна бланкетна диспозиція, яка містить вказівку на орган, уповноважений на прийняття нормативного акта з даного питання – примітка до ст. 305);

– незаконність чи неправомірність діяння (наприклад, ст.ст. 107, 113, 146, 147, 170 КК РФ; ст.ст. 142, 143, 151, 199, 224, 225, 227, 227-1 КК Казахстану; ст. 420 КК Іспанії; ст.ст. 138, 142, 143, 146, 331 КК Швейцарії; ст.ст. 222-35, 222-36, 224-1, 432-11 КК Франції; КК Індії);

– несанкціонований характер діяння (наприклад, ст.ст. 181, 273 КК РФ);

– невиконання чи неналежне виконання обов'язків щодо злочинів, що вчиняються шляхом бездіяльності (наприклад, ст.ст. 118, 124, 156, 157, 178, 199, 293 КК РФ; ст.ст. 137, 232, 305, 315, 316, 359, 367 КК Казахстану; ст.ст. 159, 166, 217, 325 КК Швейцарії; ст.ст. 221-6, 222-19, 227-5, 227-6 КК Франції);

– порушення певних правил (наприклад, ст.ст. 143, 155, 172, 236 КК РФ; ст.ст. 152, 245, 246, 267 КК Казахстану; ст.ст. 229, 230 КК Швейцарії).

Серед непоширених у кримінальному законодавстві України лексичних прийомів відсилки до іншогогалузевих норм чи навіть моральних норм можна виділити, зокрема, вказівки на:

– порушення конкретних міжнародно-правових актів (наприклад, ст. 608 КК Іспанії відсилає до I і II Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року, I Додаткового Протоколу від 8 червня 1977 року, II Гаазької конвенції від 29 липня 1899 року);

– порушення адміністративних правил (ст.ст. 225, 278 КК КНР, ст.ст. 289, 311 КК Швейцарії) чи адміністративних законів (ст. 300 КК КНР);

– порушення правового режиму (наприклад, ст. 61(3) КК Естонії – порушення правового режиму поводження з військовополоненими); однак, очевидно, що йдеться про незаконність дій, а тому такий прийом відрізняється лише суто морфологічно;

– порушення вимог компетентної влади (ст. 566 КК Іспанії);

– незаслужений характер діяння (наприклад, ст. 197 КК Сан-Марино передбачає відповідальність особи, яка незаслужено привласнює собі рухому річ; хоча зрозуміло, що фактично йдеться про привласнення речі без достатніх правових підстав);

– порушення внутрішніх актів (наприклад, ст. 159 КК КНР вказує на статут компанії);

– норми моралі (наприклад, ст. 260 КК Сан-Марино передбачає відповідальність особи, яка принижує символи будь-якої релігії, що не суперечать моральним устоям; ст. 282 КК Сан-Марино – вчинення дій, що суперечать суспільній моралі).

Крім того, таким, що не застосовується в КК України, є прийом, коли законодавець вказує на незаконність діяння у групі статей і поряд з цим в окремій статті дає розуміння незаконності. Наприклад, в ст.ст. 142, 146, 149, 150, 154 КК Індії вказується на злочинні дії щодо незаконного зібрання. При цьому ст. 141 КК Індії чітко визначає підстави, за яких зібрання вважається незаконним. Тобто диспозиції, які, на перший погляд, видаються сформульованими бланкетним способом, однак по суті вони є відсильними, оскільки сам кримінальний закон містить пояснення незаконності таких діянь. Видається, що в окремих випадках, і в КК України доцільно було б дати роз'яснення незаконності певних діянь, що значно б спростило правозастосування.

Специфічним є використання повної бланкетності у КК Естонії [23], тобто коли у кримінальному законі є «лише пряме посилання на норму відповідного джерела права без вказівки на ознаки складу злочину» [2, с. 182]. Так, ст. 61(1) цього Кодексу передбачає відповідальність за вчинення злочинів проти людства, в тому числі геноциду, як ці злочини визначені нормами міжнародного права. Очевидно, що в статті вказується на ознаки геноциду, тоді як ознаки складів інших злочинів проти людства повинні визначатися, виходячи з норм міжнародного права. Повна бланкетність як юридичний технічний прийом у КК України не застосовується, і видається, що такий прийом, хоча й дозволяє охопити широке коло порушень нормативних приписів інших галузей права, однак виносить визначення ознак складу злочину за межі кримінального закону.

Доречно звернути увагу на окремі нормативні положення Загальних частин кримінальних законів зарубіжних держав, що прямо чи опосередковано визначають засади кримінальної відповідальності за злочини, передбачені статтями з бланкетними диспозиціями.

По-перше, у Загальних частинах кримінальних законів окремих держав (Казахстану, Білорусії, Сан-Марино) є прями вказівки на обов'язковий позитивний характер охоронюваних кримінальним законом правовідносин. Так, у КК Білорусії серед завдань Кодексу названо, зокрема, охорону встановленого *правопорядку* від злочинних посягань (виділено авт.: Я.Г.). У КК Казахстану при розкритті завдань Кодексу прямо вказано на законний характер охоронюваних відносин.

По-друге, щодо злочинів, які полягають у бездіяльності, обов'язковим є встановлення нормативної підстави невиконаного чи неналежно виконаного обов'язку. Незважаючи на логічність такої думки, в КК Польщі, КК ФРН на це вказується прямо (ст. 2 та § 13 відпо-

відно). В КК України аналогічного положення немає, проте на це неодноразово звертав увагу ПВС України.

По-третє, у КК Польщі, ФРН, Швейцарії добросовісне незнання протиправності діяння означає невинність особи, недобросовісне ж може бути підставою для пом'якшення покарання (ст. 30 КК Польщі, § 17 КК ФРН, ст. 20 КК Швейцарії). А ст. 122-3 КК Франції вказує, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка надасть докази того, що в силу помилки відносно права, якої не можна було уникнути, вона вважала, що має законні підстави для вчинення діяння [19].

Зважаючи на те, що ці питання в КК України взагалі не врегульовані, такий досвід не просто цікавий, а практично значущий.

Висновки. В цілому, проведене дослідження дає підстави для таких висновків. Законотворча практика використання бланкетного способу викладу ознак складів злочинів у чинних КК окремих зарубіжних держав має низку спільних ознак із українською кримінальною законотворчою практикою: максимальна кількість бланкетних диспозицій у статтях розділів кримінальних законів, що передбачають злочини, які посягають на відносини, що характеризуються значним обсягом правової урегульованості та мінливістю; кількість бланкетних диспозицій в статтях кримінальних законів окремих пострадянських держав практично однакова (в середньому десь у 50% статей), у високорозвинутих же європейських державах кримінально-правова охорона найбільш динамічних правовідносин забезпечується окремими законами, а тому кількість бланкетних диспозицій власне у КК порівняно менша; для відсилки до норм інших галузей права використовуються практично однакові мовні засоби.

Поряд з цим, у загальних положеннях КК окремих зарубіжних держав (Республіки Польщі, Федеративної Республіки Німеччини, Французької Республіки, Швейцарської Конфедерації) є норми, що регулюють окремі питання застосування статей з бланкетними диспозиціями – вказують на обов'язковий позитивний характер охоронюваних кримінальним законом правовідносин; на необхідність встановлення нормативної підстави невиконаного чи неналежно виконаного обов'язку у злочинах, що вчиняються шляхом бездіяльності; визначають правові наслідки добросовісного незнання протиправності діяння. Такий досвід видається вартим запозичення.

1. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

2. Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) / В.О. Гацелюк. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. – 280 с.

3. Гришук В.К. Окремі проблеми ретроспективності кримінального закону / В.К. Гришук // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. III регіон. наук. конфер. – Львів, 1997. – С. 222–228.

4. Гришук В.К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції система, джерела та принципи українського кримінального права / В.К. Гришук // Вибрані наукові праці. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 748–795.

5. Гугорова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія / Н.О. Гугорова. – Харків: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2001. – 384 с.

6. Дудоров О.О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Дудоров. – Луганськ, 2007. – 528 с.

7. Дудоров О.О. Бланкетність у кримінальному праві: проблеми і перспективи / О.О. Дудоров // Вибрані праці з кримінального права / передне слово д-ра юрид. наук проф. В.О. Навроцького; МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ, 2010. – С. 50–56.

8. Дудоров О.О. Про місце бланкетної диспозиції норми кримінально-правової заборони у конкретизації змісту складу злочину / О.О. Дудоров // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Число 1 (14). – С. 257–260.

9. Дудоров О.О. Про необхідність законодавчої регламентації юридичної помилки при вчиненні злочинів із змішаною протиправністю / О.О. Дудоров // Вибрані праці з кримінального права / передне слово д-ра юрид. наук проф. В.О. Навроцького; МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ, 2010. – С. 61–71.

10. Костенко О.М. Поняття «незаконні дії» в Кримінальному кодексі України (проблеми визначення, тлумачення, кваліфікації) / О.М. Костенко // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовтня 2001 рок)у / редкол.: В.В. Сташис. (голов. ред.) та ін. – К.–Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 193–196.

11. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник / В.О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

12. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.О. Навроцький. – Х., 2000. – 36 с.

13. Навроцький В.О. Субсидіарне застосування правових норм при кримінально-правовій кваліфікації / В.О. Навроцький // Вісник Луганської академії внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України. – 2000. – Вип. 3. – С. 111–115.

14. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года (состоянием на 24 июля 2007 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ipprolaw.com>.

15. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года (состоянием на 25 января 2006 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.levonevsky.org>.

16. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года (состоянием на 1 августа 2001 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.base.zakon.Kz/doc/lawyer>.

17. Уголовный кодекс Республики Азербайджан от 30 декабря 1999 года (состоянием на 1 сентября 2000 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.Km_undp.sk/uploads/public.

18. Уголовный кодекс Киргизской Республики от 18 сентября 1997 года (состоянием на 17 февраля 2003 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislation.org.ru>.

19. Уголовный кодекс Франции от 1 января 1991 года (состоянием на июль 2000 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp>.

20. Уголовный кодекс Королевства Испания от 1995 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/norm>.

21. Уголовный кодекс Республики Польша от 1 января 1997 года (состоянием на 1 августа 2001 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/norm>.

22. Уголовный кодекс Федеральной Республики Германии в редакции от 13 ноября 1998 года (состоянием на 15 мая 2003 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web1.law.edu.ru/norm>.

23. Уголовный кодекс Эстонской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.shinarva.w777w.ru>.

24. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино от 25 февраля 1974 года (состоянием на 2001 год) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web1.law.edu.ru/norm>.

25. Уголовный кодекс Швейцарской Конфедерации от 21 декабря 1937 года (состоянием на апрель 2002 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web1.law.edu.ru/norm>.

26. Уголовный кодекс Индии / под ред. и с предисловием Б.С. Никифорова; перевод с англ. А.С. Михлина. – М.: Издательство иностранной литературы, 1958. – 240 с.

27. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики от 14 марта 1997 года (состоянием на 2001 год) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/norm>.

28. Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: учеб. пособие / под ред. И.Д. Козочкина. – М.: Издательский дом «Камерон», 2004. – 578 с.

Стаття надійшла 29 листопада 2010 р.